

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar
Közgazdaságtudományi Doktori Iskola

Bodnár Gábor

**Az endogén fejlődés tényezőinek vizsgálata
rurális térségekben PLS-útelemzés segítségével**

Doktori értekezés tézisei

Témavezetők:

Prof. Dr. Benet Iván

professor emeritus

SZTE Gazdaságtudományi Kar

Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági

Kapcsolatok Intézete

Dr. Kovács Péter

tanszékvezető egyetemi docens

SZTE Gazdaságtudományi Kar

Statisztika és Demográfia Tanszék

Szeged, 2016.

Tartalomjegyzék

1. Témaválasztás indoklása.....	3
2. Szakirodalmi előzmények.....	5
2.1. A vidék fogalma	5
2.2. Az endogén fejlődés megközelítése	6
3. A kutatás célja és hipotézisei	10
4. Az értekezés felépítése és az alkalmazott módszerek.....	11
5. Az értekezés főbb eredményei	12
6. A tézisfüzet hivatkozásai	15
7. Az értekezés témaköréhez kapcsolódó saját publikációk	18

1. Témaválasztás indoklása

Maga a vidék egyfajta sajátos települési, gazdasági és társadalmi környezettel bír, a városiastól jellegzetesen eltérő terület. A vidéki térségeknek pótolhatatlan gazdasági, társadalmi, kulturális és ökológiai jelentőségük van (Perlín–Simciková 2008). Bár már több mint másfél évtizede fogalmazódott meg egy területfejlesztési dokumentumban (EC 1999), hogy a vidéki területek funkciói nem csak a városkörnyékek kereskedelmét és nem is kizárólag mezőgazdasági, illetve turisztikai célt szolgálnak, a megállapítás napjainkra még inkább igazzá vált, hiszen az Európai Unió kulturális és természeti sokszínűsége is nagyban köszönhető ezeknek a területeknek.

Látható, ma a vidék kutatásának, vizsgálatának megannyi tényező aktualitást biztosít. Fontos megállapítás, hogy *„...az ezredfordulón a területi tudományokban nem találjuk a vidéknek, mint alapvető mezőgazdasági jellegű területnek a helyét, és azt kiszakítva a tér egészéből a vidékpolitika, a vidékfejlesztés keretében szinte minden mástól elkülönülten, önálló térrészként (területként) kívánják kezelni, ami abszurd és nem vezet sehová”* (Buday-Sántha 2004, 32. o).

A XX. századra és napjainkra is jellemző, világméretű és átfogó urbanizációnak – amely a gazdasági, társadalmi és települési folyamatokat is mélyen áthatja – két jellegzetes és jól megkülönböztethető térszerkezeti egységét alkotják a városi és a vidéki területek (Csatári 2001). Ennek a globális urbanizációs folyamatnak mindig a „túlsó végén” szerepelt, illetve szerepel a vidék, amely döntően „elszenvedője” volt ezeknek a hatásoknak (Csatári 2000).

Az elmúlt évtizedek során jelentős változáson mentek keresztül a vidéki területek egész Európában. Az európai rurális terek egyre differenciáltabbak, ráadásul azok nem csak térben és időben változnak, hanem különböznek diverzitásukban, mobilizációjukban, identitásukban, erőforrásaikban, de még a globalizációval szembeni magatartásukban is (Szörényiné Kukorelli 2005). Vagyis, mint ahogy a szerző hozzáteszi, az új funkciókkal rendelkező, folyamatosan változó és erősen differenciálódó rurális terek jellemzők egész Európában.

Magyarországon esetében a rendszerváltás jelentős és sokszor mai napig meghatározó jelentőségű esemény volt. Számos társadalmi-gazdasági változás lezajlott, melyeknek a vidék sokszor elszenvedője volt. Így a falu-város dichotómia, vagyis a társadalmi szakadék, mely a településviszonyokat a közelmúltig jellemezte (Enyedi 2011).

Természetesen egy ilyen jelentős változásnak komoly hatásai vannak. Buday-Sántha (2010) kimutatta, hogy a rendszerváltás utáni két évtizedben polarizálódott a vidék egésze, erősödtek a gazdasági és szociális vonatkozású negatív folyamatok, azok kerültek túlsúlyba.

A mezőgazdasági nagyüzemek, illetve a vidéki ipar felszámolásával a vidék elveszítette gazdasági bázisát, vele azt a gazdasági háttérrel rendelkező szervezőerőt, a nagyüzemekben koncentrálódó helyi értelmiséget, amely a helyi adottságokhoz illeszkedő fejlesztéseket tudta volna végrehajtani.

A vidékhez kapcsolódón feltétlenül meg kell említeni a mezőgazdaság szerepét, amelynek a rendszerváltás után a gyors átmenet következtében bizonytalanság és felfordulás jellemzi mindennapjait (Benet 2006). Buday-Sántha (2010) azt is leírja, hogy fejlődés csak azon térségekben figyelhető meg, amelyek képesek voltak integrálódni a városi gazdaságokba, de a vidék nagyobbik részén ez nem történt meg. A fejlesztési források dinamizáló hatása leginkább csak az infrastrukturális hiányosságok mérséklődésében jelentkezik, gazdasági hatás alig jellemző.

Dinya (2011) véleménye szerint az egyes térségeket azok különböző helyzete miatt eltérő mértékben fenyegetik társadalmi, gazdasági és ökológiai feszültségek, ezért különösen nagy fenyegetettségnek vannak kitéve a periferizálódott, hátrányos helyzetű területek.

Annak ellenére, hogy a magyar és kelet-közép-európai rurális térségek számos nehézséggel küzdenek, mégis a vidék egy szélesebb kontextusában számos változásról beszélhetünk. Az utóbbi évtizedek során a területi fejlődés és a területfejlesztés kapcsán előtérbe került endogén fejlődés elmélete a vidék vonatkozásában is teret nyert. Persze a rurális terek esetében, mondhatni természetes módon, némileg eltérőek a hangsúlyok.

Elmondható, hogy a területi egyenlőtlenségek vizsgálata a társadalmi-gazdasági elemzéseknél Magyarországon általánosan a figyelem középpontjában állt és áll ma is (Nemes Nagy 2003, Obádovics 2004). Valamint ha vidék és város kapcsolatáról beszélünk, az is világos, hogy a vidéki térségek kutatása és fejlesztésük kidolgozása sem új jelenség a regionális tudományokban (Csatári 2000). Mégis, az utóbbi időben oly népszerű endogén fejlődés témaköre, illetve azon belül is a talán legnépszerűbb területi tőke elméletéhez kapcsolódó empirikus vizsgálatok fókuszában a városok, vagy általánosságban egy adott hierarchiaszint terület egységei, így pl. a magyar kistérségek, vagy az olasz NUTS 2-es régiók, álltak, állnak. Ezen elemzések, némi túlzással élve, megfelelnek a rurális terekről, de legalábbis nem azt állítják a középpontba.

2. Szakirodalmi előzmények

Értekezésemben a magyarországi vidékies kistérségek fejlettségét vizsgálom. Munkám elméleti háttérét a vidék fogalmának átfogó értelmezésén túl az endogén regionális fejlődés szakirodalmá adja. Magának az elméletnek, bár gyökere értelemszerűen ugyanaz, mégis számos megközelítése létezik. Így az elméletek által kulcstényezőkként kezelt elemek, illetve tőkék között az átfedések ellenére is akadnak eltérések. Ezen tőkék egyfajta szintetizálását azért tartom fontosnak, mert ezekre alapozva az endogén fejlődés megfelelő keretrendszert biztosíthat kvantitatív elemzések elvégzésére.

2.1. A vidék fogalma

A vidék fogalmi meghatározásának nehézségét jól mutatja, hogy annak máig nincs egyetlen, nemzetközileg elfogadott definíciója, annak ellenére, hogy a „vidék” számos országban évtizedek óta kutatások tárgyát képezi (EC 2011).

Mint Kovács (1998) megállapítja, Magyarországon a területfejlesztés előtérbe kerülésével divatos szó lett a „vidék”, aminek a fogalmát jelenleg is mindenki sajátosan értelmezi. Ez az azóta eltelt időszakban sem sokat változott, hiszen arról sincs egyetértés és az sem elfogadott, az ország hány százaléka él vidéki térségekben.

Az előbbi tanulmányon túl még számos tudományos munka kapcsán felmerül ez a kérdés, és jellegéből adódóan még bizonyára nagyon sokban fel is fog merülni. Ez talán természetesnek is nevezhető, mert a közös, mindenki által elfogadott fogalom megalkotását nehezíti, hogy az eltérő nézőpontokon túl a vidéket magába foglaló tér időben és térben egyaránt változik, valamint a viszonyrendszerek területenként eltérőek (G. Fekete 2013). Mint munkámból is jól látható lesz, számos szemlélete létezik a témakörnek, mind definitív megközelítésben, mind pedig a gyakorlatiasabb, területi lehatárolások körében.

Munkám célja ezek áttekintése, nem pedig az egyedüli legjobb és legkomplexebb definíció bemutatása. Így a területi lehatárolás vonatkozásában sem törekszem általánosan alkalmazható optimális módszer kidolgozására. A témakör jellegéből adódóan ez valószínűleg lehetetlen vállalkozás lenne.

Rövid nemzetközi kitekintést téve, egy európai viszonylatban, széles körben elterjedt definíciót említek meg, mely a Rurális Térségek Európai Chartájában (EC 1996/a) olvasható. Ez lényegében úgy fogalmazza meg a vidéket, mint olyan tágabb értelemben vett belterület vagy part menti vidék, amely – beleértve a falvakat és a kisebb városokat is – gazdaságilag és

szociálisan egységes egészet alkot a környező rurális térséggel, és ahol a városi térségekhez viszonyítva számottevően alacsonyabb a lakosság, a gazdasági, szociális és kulturális struktúrák koncentrációja, és ahol a terület túlnyomó részét mezőgazdasági, erdőgazdasági, természetvédelmi és kikapcsolódási célokra használják.

Továbbá a vidék fogalma megközelíthető az erre a térre jellemző települések mérete, funkciói, épített környezete szerint, de mivel a város meghatározhatósága lényegesen egyértelműbb, sokan vélik úgy, hogy a falu egyszerűen nem városi település, s vidéki (*rurális*) térség pedig az, ami nem városias (*urbánus*) térség (Csatári 2001).

A vidéket Romány (1998, 49. o.) is annak, a városhoz kapcsolódó viszonyrendszerében értelmezi: „...*vidéke ugyanis a városoknak van. Mégpedig minden olyan városnak, amely szolgáltat valamit a környezetében élőknek – a vidékének! – és amellyel a "rurális térség" javakat cserél. (...) Azaz a vidéknek városa van, ahol meghatározott igényeket kielégíthet, szellemi és anyagi "árucserét" folytathat. És a városnak pedig vidéke (térsége) van, ahol ismerik, ahol otthonos*”.

Vagy ahogy Rechnitzer és Smahó (2011, 104. o.) megfogalmazza „...*a vidék a kisváros és a falu által alkotott tér, amelynek sajátossága, hogy távolabb van a nagyvárostól, lazább településszerkezetet, más életmódot és értékrendet jelenít meg*”.

2.2. Az endogén fejlődés megközelítése

„*A fejlődés fogalma – legáltalánosabb értelemben – azt a folyamatot jelenti, amely egy alacsonyabb szintű minőségből a minőség magasabb szintjéhez vezet*” (Szentés 2011, 13. o.). Ehhez kapcsolódóan Szentés (2011) leírja, hogy a fejlődés fogalmát igen eltérően értelmezték az elmúlt évszázadok során, főleg a legutóbbi időkben, függően attól, hogy a társadalomtudomány mely ágáról beszélünk. De az eltérő értelmezés problematikáját Todaro és Smith (2009) is megemlíti, hozzátéve, hogy egy bizonyos fokú közmegegyezés nélkül méréseket sem lehet végezni és az sem tudnánk megmondani, tulajdonképpen mely ország fejlődik és melyik nem. A szerzők hozzátéveszik, hogy szigorúan közgazdasági értelemben véve, a kifejezés alatt hagyományosan az olyan hosszú távú, egy főre jutó jövedelem növekedésének elérését értették, amely lehetővé teszi egy nemzet kibocsátásának gyorsabb ütemű növekedését, mint ahogy annak népessége gyarapszik.

Az elmélet kapcsán fontosnak tartom megemlíteni, hogy egyetértek azzal az általános véleménnyel, hogy míg a növekedés mennyiségi, addig a fejlődés minőségi változást eredményez. A fejlődés a közgazdaságtani értelmezés alapján általában gazdasági fejlődést

jelent (Farkas 2002). De még ezen szűkebben vett fogalom kapcsán is meg kell említeni Lengyel (2012/a) véleményét, hogy a gazdasági fejlődés a gazdasági növekedéshez képest tágabb fogalom, mert a gazdasági alapmutatókon túl más, gazdaságon kívüli jellemzőket is befolyásol, így érdemes ezt figyelembe venni.

Ha a fejlődés területi vonatkozásait vizsgáljuk, bármilyen fejlődésről is beszélünk, a cél nem lehet más, mint egy sikeres térség létrejötte, vagy éppen kialakulása. A sikeresség fogalmával és a sikeres régió kapcsán iránymutató Enyedi György (1998, 409–411. o.) sikerességi felfogása, amely a versenyképesség kritériumainak megfogalmazása mellett ügyel a természeti fenntarthatóságra és a társadalmi igazságosság szempontjaira is: „...*a sikeres régióban növekszik az előállított jövedelem. E jövedelem jelentős része helyben marad befektetésre, vállalkozói és személyi jövedelemre, adók formájában település működtetésre és fejlesztésre. A jövedelem növekedéséből a lakosság széles rétegei is részesülnek, a gazdasági növekedés nem károsítja a régió természeti környezetét, épített és kulturális értékeit. Végül: a növekedés a régió valamennyi településcsoportját érinti, nem növeli a régió belüli területi egyenlőtlenségeket*”. Illetve ha sikeres terület egységeket a vidék vonatkozásában vizsgáljuk, akkor Glatz (2010, 7. o.) megközelítése szolgálhat alapul: „...*a siker tényezői a jó földrajzi adottság – mindenekelőtt közlekedés- és foglalkoztatásközei, valamint piacközei fekvés –, azután természeti, helyi erőforrások. Én mindezekhez hozzátehetem, mindinkább úgy látszik: a siker titka elsősorban az emberi lelemény, találékonyság, szorgalom és összefogás. Tehát a helyi vidékfejlesztésben aktív emberek jelenléte és a helyi adottságok felismerése és kihasználása*”.

A fejlődésnek egy bizonyos, napjainkra felértékelődött elméletének is nevezhető annak endogén válfaja. Ha magát a kifejezést vizsgáljuk, „...*endogén alatt a közgazdaságtanban az olyan tényezőket értjük, amelyek nem örökölték („nem Istentől valók”), hanem a gazdasági tevékenység által tudatosan hozták létre azokat. A regionális tudományban a régió belülről tudatosan kialakított, az egyedi helyi tényezőkre alapuló, alulról szerveződő, a helyi társadalom aktív részvételével zajló közösségi fejlesztéseket, akciókat tartjuk endogén jellegűnek*” (Lengyel 2012/b, 145. o.).

Magának az endogén fejlődésnek a megjelenését Benko (1997) az 1980-as évek végétől eredezteti, bár tény, hogy ekkor ő még ipari, illetve városi régiókról beszélt. Stimson és szerzőtársai (2011) szerint a regionális fejlődési elmélet hangsúlyában és fókuszában az utóbbi néhány évtizedben elmozdulás tapasztalható az exogén tényezőktől az endogén tényezők felé. Ezzel összhangban Lengyel (2012/a) is leírja, hogy a regionális fejlődésnél előtérbe kerülnek az endogén tényezők.

Roberta Capello (2007, 2011) nézete szerint, az endogén fejlődés alapvetően egy térség koncentrált szerveződésének függvénye, szerves része annak, mely egy társadalmi-gazdasági és kulturális rendszer, aminek a komponensei meghatározzák a helyi gazdaság sikerességét: vállalkozói képesség, helyi termelési tényezők (munka és tőke), a helyi szereplők kapcsolatkezelési képességei, amelyek egyre inkább hozzájárulnak a tudásteremtés növeléséhez.

Capello (2007, 2011) megközelítésében az endogén fejlődés fontos feltétele továbbá a döntéshozó képesség, amely lehetővé teszi a helyi gazdasági és társadalmi szereplők számára a fejlődési folyamatok irányítását és támogatását, amikor változás és innováció megy végbe. Szükséges, hogy gazdagítsák a lokális/térségi szereplőket külső információkkal és a tudással, amelyek hozzájárulnak a térségi fejlődés általános folyamatához, illetve közvetítik a világgazdaság társadalmi, technológiai és kulturális átalakulásához való alkalmazkodás tudáskészletét.

E feltételrendszer megléte azért látszik fontosnak, mert számos, akár statisztikai adatokkal is kimutatható területi differencia nem a klasszikus termelési tényezők, így a tőke és a munka, kevésbé hatékony hasznosításából adódik, hanem az adott térség vonatkozásában, az okok annál jóval mélyebben gyökereznek (pl. helyi földrajzi adottságok, nyitottság, kreativitás, vállalkozó kedv stb.) (Capello et al. 2009). A gazdasági fejlődés regionális vonatkozásával kapcsolatosan Capello és Nijkamp (2011) egyebek mellett példaként említi a társadalmi lehetőségeket, az egészséges környezetet, vagy éppen a színvonalas oktatást.

Természetesen, ha az endogén fejlődés elméletéről beszélünk, az szorosan összekapcsolódik az endogén fejlesztés elméletével. Utóbbi kapcsán Rechnitzer (1993) megemlíti, hogy a hetvenes években megváltoztak a világgazdasági körülmények és ugyanő leírja (1993, 154. o.), hogy „...*a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régió belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták*”. Lados (2001) ehhez még hozzáteszi, hogy az előbbieken említett endogén erőforrások aktivizálhatók megfelelő körülmények között. Nem véletlen, hogy a megközelítést alkalmazzák mind a fejlett, mind a fejlődő országok esetében (Tödtling 2009).

Capello (2007, 2011) ezt kiegészíti azzal, hogy az endogén fejlődés elmélete két meghatározó irányzatra bontható. Az egyik a neomarthallai megközelítés, amely úgy tekint a térségi növekedésre, mint az externáliák szerepének vállalatokra gyakorolt hatására. Míg a mostanában előtérbe került neoschumpeteri megközelítés szerint a fejlődés a lokális externáliáknak a vállalatok innovatív kapacitására gyakorolt hatásából eredeztethető.

A térségi adottságok kihasználása viszont sokszor nem egyértelmű, amiből jelentős hátrányok is adódhatnak. Az előzőekben említett, felszín alatti tulajdonságok felértékelődése rávilágít a hazánkban számos téren „leértékelődött” vidék valós problémáira. A területegységek sikerességének kapcsán Capello és szerzőtársai (2009) szerint kézenfekvő, hogy legalább két feltétel kulcsszerepet játszik. Az egyik a lokális, vagy térségi termelés és a tudás helyes, illetve magas szintű kihasználása. Míg a másik fontos feltétel az adott térség specialitásait figyelembe vevő területi tőke lehetősége és annak hatékony kiaknázása.

Utóbbihoz kapcsolódóan, a regionális potenciál értelmezését jól megvilágítják a Rechnitzer (1993, 154. o.) által leírt eltérő szakmai vélemények, illetve megnevezések: „fejlesztések alulról” (Brugges), „szelektív önállóság” (Stöhr), „autonóm régiófejlesztés” (Lukesch). Az endogén források, melyek a regionális potenciál meghatározói (Rechnitzer 1993, 155. o.):

- „tőkepotenciál (rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyon),
- munkaerő adottsága,
- infrastruktúra felszereltsége,
- földrajzi helyzet,
- környezeti állapot és minőség,
- piaci kapcsolatok (keresleti tényezők),
- szocio-kulturális adottságok,
- döntési-intézményi és hatalmi rendszer”.

Capello (2007) megközelítése szerint a területi különbségek elsődleges oka az innovatív tevékenységek egyenlőtlen eloszlása. Látható, hogy amíg korunkban a munka és tőke nagyon könnyedén mozog, addig a legkevésbé mobilis tényezők pont azon immateriális tényezők, amelyek egyebek mellett az innovatív kapacitáshoz is kapcsolódnak.

Ehhez kapcsolódik Dinya (2006) véleménye, vagyis hogy a termelés korábban domináns materiális tényezői (pl. föld, tőke, munka) mára háttérbe szorultak, és helyettük a „puha” elemek (szervezeti kultúra, szervezeti tudás, információ) tényezője figyelhető meg.

3. A kutatás célja és hipotézisei

Kutatásom célja, hogy egy leíró jellegű elemzés keretei között, feldolgozva és jelentős mértékben támaszkodva az endogén fejlődés elméletének szakirodalmi háttérére, saját mutatórendszer felállításával és egy, az endogén tőketényezők kapcsolati rendszerét feltáró modell létrehozásának segítségével, átfogóan bemutassam a magyar vidékies kistérségek területi differenciálódását, azok materiális és immateriális tőkeellátottságának vonatkozásában.

A rurális területek tekintetében megvizsgálom azok különféle aspektusait a térben és időben is. Az eltérő, ám egyaránt fontos tőketényezők mentén kialakuló területi differenciák számos kérdést vetnek fel. Munkám hipotézisei is ehhez kapcsolódnak.

Felmerül a kérdés, hogy miként mérhetők az egyes területegységek. Vagyis egyrészt, hogy az adott témakör milyen mélységű szakirodalmi háttérrel és modellekkel rendelkezik, másrészt milyen részletességű adatbázis áll rendelkezésre a kutatás elvégzéséhez. Első hipotézisem erre a kettős „szükségletre” reagál.

Hipotézis 1.: *Egy olyan komplex mutató-, illetve keretrendszer felállítása után, amely minden, azonos hierarchiaszinten lévő térség gazdasági-társadalmi folyamatainak vizsgálatára jól alkalmazható, azt feltételezem, hogy a vizsgált területegységek, a kistérségek, megkülönböztethetők és csoportosíthatók a fejlettségüket kifejező egyes tőketényezők felhalmozása alapján.*

Továbbá, ha képesek vagyunk megmérni, hogy mely területegységek fejlettek, vagy éppen fejletlenek, akkor felvetődik, hogy melyek a leginkább fontos területek, leginkább fontos tőketényezők egy ilyen értelemben véve sikeres területegység esetében? Második és harmadik hipotézisem kapcsán, melyek kapcsolódnak egymáshoz, ezt a kérdéskört kívánom körüljárni és megválaszolni.

Hipotézis 2.: *Egy terület fejlettsége sok tényezőn alapul. A gazdasági szempontok alapján fejlett területegységek sem minden indikátorlistán szerepelnek kimagaslóan, de feltételezésem szerint nincs olyan, az előbbi szempont alapján igazán kimagasló terület, amely az emberi erőforrások állapota terén gyengén szerepelne.*

Ezen a logikán továbbhaladva, érdemesnek tartom általánosan (tehát az összes materiális, illetve külön, az immateriális tőkék esetében) megvizsgálni, hogy azok fejlettsége miként kapcsolódik vidékiességük fokához, valamint térbeli elhelyezkedésükhöz.

Hipotézis 3.: *Élek azzal a feltételezéssel is, hogy a területegységek materiális, illetve immateriális tőkefelhalmozásának vonatkozásában értelmezett fejlettsége kapcsolatban áll egyrészt azok földrajzi helyzetével, másrészt azok vidékiességének mértékével.*

Negyedik hipotézisem igazolásában elengedhetetlen egy regressziós modell létrehozása, azt ennek kereteiben kísérlelem meg bizonyítani. Bízván az igazolásban, a felvetést kiegészítem azzal a céllal, hogy a létrejövő modellben minden tényező pozitív kapcsolatban áll egymással.

Hipotézis 4.: *Feltételezem, hogy az összes, a szakirodalmi feldolgozás alapján relevánsnak vélt materiális és immateriális tőketényező bevonható egy olyan (regressziós) útmodellbe, mellyel feltárhatók a tényezők közötti kapcsolatrendszerek, és ezen kapcsolatok mindegyike pozitív irányú.*

Továbbá fontosnak tartom egyfelől a modell dinamikus elemzését, vizsgálva, hogy a hatásmechanizmusok időben miként változnak. Másfelől pedig lényegesnek tartom modellem más környezetben való tesztelését, vagyis, hogy az alkalmazható-e urbánus térben.

Hipotézis 5.: *Véleményem szerint ugyanazon tőketényezők viszonya (kapcsolatuk szorossága, vagy akár a kapcsolat megléte) térben és időben egyaránt eltérő lehet.*

Munkám végén megpróbálok következtetéseket levonni és saját meglátásaimat megfogalmazni annak kapcsán, hogy a vizsgált elméleti keretrendszer egyszerű, divatos fogalom, vagy valóban nyújthat-e gyakorlati hasznot a területi politikák számára. Kutatási kérdéseim megválaszolásával reményeim szerint hozzá tudok járulni a vidéki tér gazdasági-társadalmi folyamatainak mélyebb megértéséhez és munkám részévé válhat a téma hazai és nemzetközi irodalmának, tud ahhoz kapcsolódni.

4. Az értekezés felépítése és az alkalmazott módszerek

Dolgozatom első részében áttekintem a vidékkel kapcsolatos szakirodalmi háttérrel, illetve a rurális terek meghatározó folyamatait. Mindenekelőtt ismertetem annak fogalmi háttérét, a sokféle és néha akár egymástól jelentősebb mértékben is eltérő megközelítéseket. Majd bemutatom a különféle lehatárolási lehetőségeket, módszertanokat, melyek a témakörben eddig születtek. Áttekintve mindezt úgy, hogy mely területek minősülnek vidékiesnek és megvizsgálva az azokra vonatkozó és alkalmazható területi lehatárolások módszertanát. Ezek után röviden kitérek a vidéki tér folyamataira és a kihívásokra, melyekkel számos rurális térségnek nap, mint nap meg kell küzdenie. Így a vidékpolitika vizsgálata is e fejezet tárgyát képezi.

A második fejezetben az endogén fejlődés elméletét dolgozom fel, melyet, mint említettem, minőségi változásnak tartok. És bár ebben az esetben a kvantitatív elemzések elvégzése igen nehéz, azoknak egyértelműen helye van a területi-, illetve vidékkutatásokban. Az endogén fejlődés definiálása mellett munkámban összehasonlításra kerül több modell, illetve azok tőketényezői. Az összevetés következtében láthatóvá válik, hogy melyek a legmarkánsabb endogén tényezők, amelyek mentén mérhetővé válik a vidékies kistérségek fejlettsége.

Kutatásom módszertani vonatkozásában, az elméleti rész eredményeire támaszkodva, az elérhető legújabb – TeIR adatbázisból nyert – statisztikai adatok feldolgozásával lebonyolítok egy empirikus vizsgálatot, ahol választ keresek a szakirodalmi vizsgálataim terén feltárt, a rurális térségek komplex fejlettségével, illetve azok mérésével kapcsolatban felmerült nehézségekre.

A dolgozatban alkalmazott lehatárolás eredményeként a Központi Statisztikai Hivatal 106 kistérsége minősül rurálisnak, így ezek kerülnek a vizsgálat fókuszába és ezek biztosítják a mérés kereteit. Az empirikus vizsgálat módszertanát a harmadik fejezet során, illetve a negyedik, ötödik és hatodik fejezetek elején ismertetem, utóbbi három fejezetben a kvantitatív elemzést megelőzően. Az elemzés módszertanát illetően a területegységeket többváltozós elemzések segítségével hasonlítom össze. Mind a faktor-, mind a klaszterelemzés esetében külön megvizsgálva a kistérségek materiális és immateriális tőkeellátottságát. Majd PLS-útelemzés segítségével azt vizsgálom, hogy az egyes tőketényezők milyen hatást gyakorolnak egymásra. Munkám végén pedig összegzem az elért eredményeimet és következtetéseket vonok le felállított hipotéziseim igazolásán, vagy éppen azok elvetésén keresztül.

5. Az értekezés főbb eredményei

A disszertációban kitűzött cél vonatkozásában és a korábban felállított hipotézisek alapján az alábbi tézisek fogalmazhatók meg, mint az elemzés további eredményei:

Tézis 1.: *Komplex mutatórendszerem kialakítása után az egyes kistérségek jól megkülönböztethetővé és csoportosíthatóvá váltak fejlettségük alapján, az egyes tőketényezők vonatkozásában.*

A faktorelemzés következtében a vizsgált kistérségek között, minden tőketényező esetében, egyértelmű rangsor állítható fel. Így bár a szemléletességet is szem előtt tartva érdemesnek tartottam csoportokba sorolni a területegységeket és térkép segítségével ábrázolni azokat, a mérés következtében a kialakított csoportokon belüli eltérések is tetten érhetőek (4.

melléklet). Ezen kisebb eltérések a kutatás esetleges gyakorlati hasznosulása esetén nyerhetnek igazi jelentőséget.

Tézis 2: *A gazdasági mutatók (magán állótőke) alapján sikeres területegységek sem minden indikátorlistán szerepelnek kimagaslóan, de megállapítható, hogy nincs olyan, az előbbi tőketényező alapján igazán sikeres kistérség, amely a társadalmi tőke terén gyengén szerepelne.*

A magán állótőke és a társadalmi tőke közötti kapcsolat láthatóvá válik a két tőketényezőt 2013-ban bemutató ábrákon is (33. és 37. ábra), illetve a két tőketényező közötti korrelációkat tartalmazó táblázatokban is (33. táblázat, illetve 8. melléklet), a vizsgált időpontokat illetően. De a PLS-útelemzés segítségével megállapítható, hogy közepesen erős és pozitív irányú a kapcsolat a két tőke között. Az útelemzés által kialakított modellben a társadalmi tőke közvetlen hatása az első két időpontban (2009: -0,611; 2011: -0,647) közepesen magas, 2013-ban pedig közepes (-0,534).

Tézis 3.: *Megállapítható, hogy egy térség fejlettségét illetően a földrajzi helyzetnek komoly szerepe van, ugyanakkor a vizsgált kistérségek lehatárolása során alkalmazott urbanitás/ruralitás index alapján a vidékiesség mértéke kimutatható módon nincs összefüggésben sem a materiális, sem az immateriális tőkék terén értelmezett fejlettséggel.*

A klaszterelemzés következtében látható, hogy számos fejlett rurális terület jól meghatározható területeken, az Észak-Dunántúlon és Budapest közelében koncentrálódik. Mindezek alátámasztására keresztábra elemzés keretében vizsgáltam a kedvező fekvés és a fejlettség (materiális és immateriális értelemben is) kapcsolatát, amely kapcsán elmondható, hogy az fennáll és közepes erősségű.

A klaszterelemzés következtében létrejött materiális és immateriális tőkék fejlettségi osztályait szintén keresztábra elemzés segítségével hasonlítottam össze a vidékiesség mértékét kifejező három kategóriával. Ám azok között nem áll fenn kimutatható kapcsolat. Így nem tudtam igazolni feltételezésem, miszerint fejlettebbek a vidékiesség alacsonyabb mértékével rendelkező területek.

Tézis 4.: *Kijelenthető, hogy nem az összes, szakirodalmi feldolgozás alapján releváns tőke bevonható be egy olyan regressziós útmodellbe, mely segít feltárni és megérteni az egyes tényezők közötti kapcsolatrendszerét. Ugyanakkor amelyek bevonhatók, azok között egyértelműen pozitív irányú kapcsolat áll fenn.*

Szakirodalmi áttekintésemre támaszkodva mind a hét kiválasztott tőketényezőt fontosnak és relevánsnak ítélt meg (és ahogy írtam, ezek alapján nyolc tőkét alakítottam ki). A teszteredmények alapján mindegyik része a modellnek, ugyanakkor a természeti tőke egyik olyan tényezővel sem áll szignifikáns kapcsolatban, mellyel feltételezhető lenne. Így bár a tőke mérhető és szerepeltetem is modellem ábrázolásakor, az nem nevezhető a rendszer integráns részének. Természetesen nem szabad elfeledkezni a módszertani résznél, korábban említett adatgyűjtési nehézségekről, amely visszaüthet a nehezebben kvantifikálható mutatók esetében, így jelen esetben e tőke vonatkozásában is.

A kapcsolatok vizsgálatát a modell integráns részét képező másik hét tőkére vonatkoztatom. Ezek hatásai eltérő mértékűek, de egyik sem gyakorol negatív hatást a magán állótőkére, semelyik vizsgált időpontban.

Tézis 5.: *Modellem, jellegéből adódóan, rurális környezetben alkalmazható, valamint kijelenthető, hogy egyes tőketényezők egymással kapcsolatos viszonyrendszere eltérő időpontokban igen különböző.*

Mint az bemutatásra került, 2009-ben és 2011-ben azonos utak szignifikánsak a felállított modellen belül, ugyanakkor 2013-ra ezek valamelyest átrajzolódnak. Egy út „eltűnik”, három pedig „megjelenik” a rendszerben. Továbbá az utak erősségében is vannak eltérések a vizsgált időpontokban, bár ezen különbségek nem jelentősek.

Modelletem teszteltem urbánus környezetben, de a gyenge teszteredmények okán kijelenthető, hogy az abban a közegben nem alkalmazható.

Elmondható, maga az endogén fejlődés egy mára igen népszerűvé vált fogalom, mely egyre inkább beépül az egyes területfejlesztési politikákba. Mégis, a témakör kapcsán csak mérsékelt számú empirikus kutatás érhető el, kiváltképp a hazai szakirodalomban. Így helyénvalónak éreztem a magyar vidékies területek körében elvégzendő elemzésemet ezen elmélet keretei között megvalósítani.

Elemzésem során több kérdést is igyekeztem megválaszolni, de közben újak is felmerültek. Véleményem szerint a területfejlesztésben az endogén fejlesztésre alapuló megközelítésnek általánosan is helye van, de az különösen felértékelődik egy olyan nehéz „terepen” mint a vidékies területek. Hiszen mint az a bemutatásra került rurális kistérségek esetében is tetten érhető, bizonyos tőketényezők nem egyszerűen alacsony szinten jelennek meg ott, hanem azoknak szinte teljes hiányával kell szembesülni. Ez persze újabb dilemmák elé állíthatja a területi politikát, de annak feltárása, hogy egy adott térség milyen tőketényezők mentén elmaradott, mindenképpen szolgálja a fejlődés lehetőségét.

6. A tézisfüzet hivatkozásai

- Benet I. (2006): 60 years of Hungarian agricultural policy (1945-2004). In: Benet, I. (szerk): *Agricultural transition and rural development: Some experiences from Finland, Hungary and Poland*. Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences – Károly Róbert College, Gyöngyös – University of Pécs, Faculty of Economics, Budapest-Gyöngyös-Pécs, 17–28. o.
- Benko, G. (1997): A regionális fejlődés útjai: globálistól a lokálisig. *Tér és Társadalom*, 2, 1–16. o.
- Buday-Sántha A. (2004): *A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.
- Buday-Sántha A. (2010): Vidékfejlesztés. Vitaanyag. *Tér és Társadalom*, 1, 215–221. o.
- Capello, R. (2007): *Regional Economics*. Routledge, Oxon.
- Capello, R. (2011): Location, Regional Growth and Local Development Theories. *Aestimum*, 1, 1–25. o.
- Capello, R. – Nijkamp, P. (2011): Regional growth and development theories revisited. In Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp, P. (szerk): *Endogenous Regional Development. Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar, Cheltenham, UK - Northampton, MA, USA, 301–324. o.
- Capello, R. – Caragliu, A. – Nijkamp, P. (2009): *Territorial Capital and Regional Growth: Increasing Returns in Cognitive Knowledge Use*. Tinbergen Institute Discussion Paper. <http://papers.tinbergen.nl/09059.pdf> Letöltve: 2012. szeptember 28.
- Csatári B. (2000): A vidéki sokszínűség és a magyar területfejlesztési kistérségek. In Kovács T. (szerk.): *Integrált vidékfejlesztés: V. Falukonferencia*, MTA RKK, Pécs, 441–449. o.
- Csatári B. (2001): A vidék földrajzi kérdései. In Dormány G. – Kovács F. – Péti M. – Rakonczai J. (szerk.): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén*, SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 1–9. o. <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Csatari.pdf> Letöltve: 2010. október 8.
- Dinya L. (2006): Bioenergetikai integrációk az agrárgazdasági szerkezetváltásban. *Gazdálkodás*, 15, 1–12. o.
- Dinya L. (2011): A fenntarthatóság kistérségi modellje. *Gazdálkodás*, 5, 479–493. o.
- EC (1996a): *European Charter for Rural Areas*. Council of Europe, Strasbourg, <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7451&lang=en> Letöltve: 2015. november 30.

- EC (1999): *European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*. European Commission, Luxembourg.
- EC (2011): *Rural Development in the European Union - Statistical and Economic Information Report 2011*. European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Brussel, http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/rural-development/2011/full-text_en.pdf Letöltve: 2012. május 6.
- Enyedi Gy. (1998): Sikeres régiók, In *Tények könyve: régiók*. Greger-Delcroix, 409–411. o.
- Enyedi Gy. (2011): Falvak és városok. In Mezei C. – Bakucz M. (szerk.): *Agrárátalakulás, környezeti változások és regionális fejlődés. Tanulmányok Buday-Sántha Attila 70. születésnapjára*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, 29–34. o.
- Farkas T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéstudományok és a fejlesztési koncepciók tükrében. *Tér és Társadalom*, 1, 41–57. o.
- G. Fekete É. (2013): *Integrált vidékfejlesztés*. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, <http://gtk.uni-miskolc.hu/files/5017/Integr%C3%A1lt%20vid%C3%A9kfejleszt%C3%A9s.pdf>
Letöltve: 2015. április 10.
- Glatz F. (2010): Vidékpolitika, vidékfejlesztés és új intézményei. In Glatz F. (szerk.): *Sikeres vidéki térségek*. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 7–16. o.
- Kovács T. (1998): Mi tekinthető vidéknek? *Gazdálkodás*, 5, 39–48. o.
- Lados M. (2001): A területi tervezés kihívásai a kilencvenes években Magyarországon: A területfejlesztési stratégiák kialakításától a programozásig és az értékelésig. *Tér és Társadalom*, 2, 25–69. o.
- Lengyel I. (2012a): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málovics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, 151–174. o.
- Lengyel I. (2012b): A hazai területfejlesztés zsákutcái: a triális Magyarország. In Rechnitzer J. – Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 140–150. o.
- Nemes Nagy J. (2003): Gazdasági-társadalmi súlypontok és mozgásuk az ezredvégi Magyarországon. *Területi Statisztika*, 1, 3–14. o.

- Obádovics Cs. (2004): A vidéki munkanélküliség térségi eloszlásának elemzése. *Doktori értekezés*. Szent István Egyetem Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő.
- Perger É. (2015): A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat együttműködése keretében megvalósult komplex vidékkutatási programról. *Tér és Társadalom*, 1, 3–10. o.
- Perlín, R. – Simciková, A. (2008): Criteria of a successful rural municipality. *Europa XXI*, 17, 29–43. o.
- Rechnitzer J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás: A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr.
- Rechnitzer J. – Smahó M. (2011): *Területi politika*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Romány P. (1998): Miért fontos a vidék? *Gazdálkodás*, 5, 49–53 o.
- Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp. P. (2011): Endogenous Regional Development. In Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp. P. (szerk.): *Endogenous Regional Development. Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar, Cheltenham, UK - Northampton, MA, USA, 1–19. o.
- Szentes T. (2011): *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szörényiné Kukorelli I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*, 3-4, 111–137. o.
- Todaro, M. P. – Smith, S. C. (2009): *Economic Development*. (11th ed) Addison-Wesley, Boston.
- Tödting, F. (2009): Endogenous Regional Development. In Kitchin, R. – Thrift, N. (szerk.): *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier, Oxford, 208–213. o.

7. Az értekezés témaköréhez kapcsolódó saját publikációk

Könyvrészek:

- Bodnár G. (2013): A területi tőke, mint a rurális térségek innovációs rendszerének lehetséges elméleti háttere. In Bajmócy Z. – Elekes Z. (szerk.): *Innováció: a vállalati stratégiától a társadalmi stratégiáig*. JATEPress, Szeged, 124-139. o.
- Bodnár G. (2013): Endogenous Development: Role of Territorial Capital in Rural Areas. In Lengyel I. – Vas Zs. (szerk.): *Regional Growth, Development and Competitiveness*. JATEPress, Szeged, 13-25. o.
- Bodnár G. (2013): Endogén regionális fejlődés a rurális térségekben. In Lukovics M. – Savanya P. (szerk.): *Új hangsúlyok a területi fejlődésben*, JATEPress, Szeged, 42–61. o.
- Bodnár G. (2016): Az endogén fejlődés töketényezőinek vizsgálata a vidék szemszögéből. In Lengyel I. – Nagy B. (szerk.): *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*. JATEPress, Szeged, 162-184. o.

Folyóiratcikkek:

- Bodnár G. – Simon I. (2007): A fenntartható fejlődés néhány regionális vonatkozása Európában. *Körös Tanulmányok*, 1, 38-50. o.
- Bodnár G. (2007): A fejlettség regionális különbségeinek változása Európában és Magyarországon a NUTS II szintű GDP alapján. *Perspective – Kitekintés*, 205-211. o.
- Bodnár G. (2011): Rurális térségek társadalmi szerkezetének vizsgálata. *Perspective – Kitekintés*, 1, 56-63. o.
- Bodnár G. (2012): Role of Social Capital in Rural Spaces. *Review on Agriculture and Rural Development*, 1, 577-582. o.
- Bodnár G. (2013): Analysis of Hungarian Rural Districts in the Aspect of Endogenous Development. *Deturope*, 2, 4–17. o.
- Bodnár G. (2014): A Visegrádi négyek vidéktípusainak megjelenése a nemzetközi és a nemzeti fejlesztési koncepciókban. *Tér és Társadalom*, 3, 127–144. o.
- Nagy G. – Dudás G. – Bodnár G. (2016): „Mégfogyva bár...” Egy tanyafelmérés tanulságai Békés megyében. *Tér és Társadalom*, 1, 93–111. o.
- Kovács P. – Bodnár G. (2016): Az endogén fejlődés vidéki értelmezése a PLS-útelemzés segítségével. *Statistikai Szemle*, 2, 143–161. o.

Konferenciakötetek:

- Bodnár G. (2011): Implications of Rural Areas and Demography in the Dél-Alföld Region. *Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle*, 1, CD melléklet, 98-104. o.
- Bodnár G. (2011): Societal differences between villages in the Dél-Alföld region. In Ferencz Á. (szerk.): *Erdei Ferenc 6. Tudományos Konferencia. 3. kötet*. Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar, Kecskemét, 62-66. o.
- Bodnár G. (2011): What is rural? Some possible methods to define rural areas. In Ferencz Á. (szerk.): *Erdei Ferenc 6. Tudományos Konferencia. 3. kötet*. Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar, Kecskemét, 235-239. o.
- Bodnár G. (2011): A magyar vidék társadalmi helyzetképe. Helyzetkép a természeti fenntarthatóság és a regionális versenyképesség tükrében. In Rechnitzer J. (szerk.): *Fiatal Regionalisták VII. Konferenciája*, CD melléklet. Széchenyi István Egyetem, Győr, 41-52. o.
- Bodnár G. (2014): Vidékfejlesztés az endogén fejlődés keretei között. In Nagy E. – Nagy G. (szerk.): *Polarizáció – Függőség – Krízis: Eltérő térbeli válaszok*. MTA KRTK RKI Alföldi Tudományos Osztály, Békéscsaba, 198–206. o.
- Kölcseyné Balázs M. – Bodnár G. (2014): A Missed Chance for the Countryside?: Analysis of tender activity of the villages in Dél-Alföld in 2007-2013 financial framework period. In Csata A. – Fejér-Király G. – György O. – Kassay J. – Nagy B. – Tánczos L.-J. (szerk.): *11th Annual International Conference on Economics and Business – Challenges in the Carpathian Basin: Global Challenges, Local Answers*. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, 619–628. o.
- Bodnár G. (2015): Vidékfejlesztés az endogén fejlődés kereteiben. In Futó Z. (szerk.): *Tudomány és innováció a lokális és globális fejlődésért*. Szent István Egyetemi Kiadó, Szarvas, 212–219. o.
- Bodnár G. (2015): Vidék és innováció. In Futó Z. (szerk.): *Tudomány és innováció a lokális és globális fejlődésért*. Szent István Egyetemi Kiadó, Szarvas, 234–240. o.